

O WYCHOWANIU PATRIOTYCZNYM I INTERNACJONALISTYCZNYM W NAUCZANIU FILOZOFII MARKSISTOWSKIEJ

UWAGI WSTĘPNE

1. Wychowanie patriotyczne i internacjonalistyczne uznać należy za istotny element wychowania akademickiego. Doniosłą rolę tego kierunku wychowawczego młodzieży studenckiej potwierdzają odpowiednie dokumenty Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, akta organów państwowych oraz programy nauczania i wychowania szkolnictwa wyższego. Dokumenty te określają cele i kierunki wychowania socjalistycznego na obecnym etapie historycznym oraz precyzują rozumienie podstawowych wartości przyjętych za podstawę współczesnego ideału wychowawczego, wśród nich takich wartości, jak współczesny patriotyzm socjalistyczny i internacjonalizm naszej epoki. Patriotyzm socjalistyczny i internacjonalizm uznane w nich zostały za czynniki socjalistycznego wychowania młodego pokolenia¹. Szeroko ujęte są cele wychowania patriotycznego i internacjonalistycznego w programach przedmiotów społeczno-ideologicznych: ekonomii politycznej, podstaw nauk politycznych i filozofii marksistowskiej (materializmu dialektycznego i historycznego). Określona część tych

programów przyporządkowana jest wspomnianym celom wychowawczym.

Zilustrujmy to twierdzenie na przykładzie programu z zakresu filozofii marksistowskiej, zatytułowanego *Podstawy marksistowsko-leninowskiej filozofii i socjologii*. Kształtowanie pogłębionych postaw patriotycznych i internacjonalistycznych stawia się w zakresie podstawowych celów tego programu. W części programu określającej ogólnie te cele zakłada się, że studenci poprzez uczestnictwo w zajęciach z filozofii marksistowsko-leninowskiej oraz przez opanowanie przewidzianej w programie literatury obowiązkowej przyswoją sobie oraz zrozumieją „[...] społeczne znaczenie systemu wartości formułowanych w filozofii marksistowskiej oraz powiązanie tego systemu wartości z interesami i dążeniami klasy robotniczej, które czyni filozofię marksistowską ideologią oraz ogólnoteoretyczną podstawą rewolucyjnych przeobrażeń współczesnego świata, a w tym i Polski Ludowej”². Przytoczony fragment programu, formułujący ogólnie cele wychowawcze, dotyczy pośrednio także sprawy przyswajania przez studentów takich wartości, jak patriotyzm socjalistyczny i internacjonalizm. Są to wartości będące integralnym składnikiem marksistowskiego systemu aksjologicznego, o którym w przytoczonym fragmencie się mówi. Realizowany w szkolnictwie wyższym program z zakresu filozofii marksistowskiej zawiera pojęcia *socjalistyczny patriotyzm* i *internacjonalizm* jako hasła oddzielne, stanowiące odrębne tematy programu w ramach grupy tematycznej zatytułowanej: *Marksistowsko-leninowska teoria narodu*.

1 Por. VII Plenum KC PZPR, 27–28 listopada 1972 r. *Podstawowe dokumenty i materiały*, Warszawa 1972, s. 67–124 oraz *Uchwała Sejmu PRL podjęta na sesji plenarnej w dniu 12 kwietnia 1973 r.*, [w:] *Partia i młodzież*, Warszawa 1973, s. 335–346.

2 *Podstawy marksistowsko-leninowskiej filozofii i socjologii (Ramowy program dla pozafilozoficznych kierunków studiów)*, Warszawa 1974.

Grupa ta zawiera, obok haseł wymienionych, dalsze tematy: *Naród jako historycznie ukształtowana całość społeczna. Określenie narodu. Antagonizmy klasowe a wspólnoty narodowe. Spójność narodu socjalistycznego. Ludzkość — jako całość społeczna — perspektywa i warunki jej realizacji [...]. Braterstwo narodu polskiego z krajami wspólnoty socjalistycznej, w szczególności ze Związkiem Radzieckim*³. Tematy te stanowią określoną strukturę pozwalającą na wielostronne przedstawienie problematyki socjalistycznego patriotyzmu i internacjonalizmu w szerokim, a zarazem pokrewnym, najbliższym jej kontekście. Ponadto program zawiera kilka tematów, które stanowią dogodne konteksty dla problematyki patriotyzmu i internacjonalizmu w procesie dydaktycznym. Są to następujące tematy: *Formy świadomości społecznej, Klasy i walka klasowa, Państwo, Rewolucja, Typy rewolucji, Rozwój współczesnej państwowości kapitalistycznej i socjalistycznej* i in.

2. Występują znaczne możliwości w zakresie celowego kształtowania świadomości patriotycznej i internacjonalistycznej studentów w procesie nauczania przedmiotów społeczno-politycznych, w tym — filozofii marksistowskiej. Możliwości te potwierdzają badania empiryczne przeprowadzone nad postawami społecznymi i moralnymi młodzieży akademickiej oraz nad recepcją treści przedmiotów społeczno-ideologicznych. Potwierdzone są one również w płaszczyźnie teoretycznej, znajdują mianowicie uzasadnienie w znanych teoriach psychologicznych i pedagogicznych. Za tą możliwością przemawiają także bogate dane czerpane z bezpośrednich doświadczeń dydaktycznych i wychowawczych nauczycieli akademickich, zajmujących się nauczaniem przedmiotów społeczno-politycznych.

Możliwość efektywnego wpływu na kształtowanie postaw społecznych i moralnych młodzieży akademickiej w procesie nauczania przedmiotów społeczno-politycznych uzależniona jest od wielu czynników zewnętrznych w stosunku do tego procesu i czynników wewnętrznych, wy-

stępujących w tym procesie. Do pierwszych należą: funkcje wychowawcze innych przedmiotów nauczania, pozadydaktyczne funkcje wychowawcze uczelni, samokształcenie i samowychowywanie młodzieży akademickiej, wpływ masowych środków przekazu informacji (radio, telewizji, prasy itp.); wpływ środowiska akademickiego grup studenckich, organizacji młodzieżowych, studenckich zrzeszeń kulturalnych, klubów, wpływ całego systemu wychowawczego uczelni; liczy się tu też wpływ wcześniejszego wychowania rodzinnego i szkolnego. Do drugiego typu czynników zaliczyć można: jakość programów przedmiotów społeczno-politycznych, w tym programu nauczania filozofii: umiejętności dydaktyczno-wychowawcze, autorytet i walory osobowościowe pracowników naukowo-dydaktycznych, realizujących te programy w procesie dydaktycznym i wychowawczym; odpowiednia korelacja treści programowych w ramach całego bloku przedmiotów społeczno-politycznych, a tego programu z kolei z innymi przedmiotami nauczania w szkole wyższej, zwłaszcza z innymi przedmiotami społecznymi; zasób i charakter doświadczeń indywidualnych studentów, stopień i zakres ich wiedzy społecznej wyniesionej ze szkoły podstawowej i średniej, efekty wychowania szkolnego i rodzinnego, stopień i kierunek ukształtowania osobowości, stopień podatności na oddziaływanie wychowawcze itp. Słowem — możliwość efektywnego wpływu na kształtowanie się postaw społecznych i moralnych, m. in. patriotycznych i internacjonalistycznych, uzależniona jest od jakości i funkcji całego systemu społecznego wychowania, któremu poddany jest podmiot i przedmiot tego systemu — uczeń i student.

3. Problematyka patriotyzmu i internacjonalizmu należy do skutecznych czynników wychowawczych, tzn. czynników osobowościotwórczych, światopoglądowo i ideowo-kreatywnych, socjalizujących, przygotowujących do aktywnego życia w społeczeństwie socjalistycznym. Ale tematyka ta — jako kategoria dydaktyczna — jest bardzo złożona i specyficzna, wymagająca specjalnych zabiegów i działań dydaktycznych, odpowiednich metod i środ-

³ Tamże, s. 12.

ków dydaktycznych, wysokich umiejętności pedagogicznych i znajomości prawideł procesu rozwoju i kształtowania postaw i osobowości młodzieży.

Dla prawidłowego i efektywnego realizowania tej problematyki w procesie dydaktycznym w uczelni wyższej niezbędna jest w szczególności: znajomość mechanizmu psychologicznego i zasadniczych uwarunkowań procesu powstawania, rozwoju i przekształcania postaw społecznych i przekonań młodzieży; znajomość mechanizmu psychologicznego i zasadniczych uwarunkowań procesu rozwoju i kształtowania światopoglądu i świadomości społecznej studentów; znajomość mechanizmu psychologicznego i zasadniczych uwarunkowań procesu kształtowania się osobowości młodzieży na różnych etapach rozwoju osobniczego, w szczególności zaś na etapie zaczynającym się bezpośrednio po okresie dojrzewania, zbieżnym z okresem studiów w szkole wyższej; dobra znajomość dydaktyki szkoły wyższej, ze szczególnym uwzględnieniem zasad dydaktyki i metodyki przedmiotów społeczno-ideologicznych, w tym — dydaktyki i metodyki filozofii marksistowskiej. Zgodnie z tą znajomością i odpowiednio do specyfiki przedmiotu konieczny jest nadto właściwy dobór metod i środków dydaktyczno-wychowawczych. Wiele zależy tu również od uwzględnienia podstawowych norm (sformułowanych we współczesnej psychologii i pedagogice) w zakresie stosowania bodźców, mających na celu kształtowanie postaw i przekonań, w tym — patriotyczno-internacjonalistycznych (np. stosowanie bodźców, które mają osobiste znaczenie dla słuchaczy, uwzględnienie zasady ciągłości w przekazywaniu tych bodźców, odpowiedniej ich selekcji ze względu na ich dostępność, związek z uczuciami ze znakiem dodatnim, sprawdzania ich efektywności itp.)⁴.

⁴ Por. K. Kotkowski: *Rzecz o wychowaniu patriotycznym*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1974, rozdz. IV, pt.: *Problemy doboru treści wychowania patriotycznego stosownie do psychologicznych faz rozwojowych dzieci i młodzieży*, s. 112—137.

⁵ Por. tamże, rozdz. III, pt.: *Zagadnienie świadomego kształtowania postaw*, s. 73—111.

4. Ustawienie oddziaływań wychowawczych, realizowanych poprzez treści z syndromu elementów znaczeniowych objętych pojęciem *socjalistyczny patriotyzm, internacjonalizm, nacjonalizm, kosmopolityzm* itp., powinno być wielokierunkowe. Skierowane być powinny zarówno na sferę świadomości: narodowej, historycznej i społecznej, jak na sferę emocjonalną — głównie na uczucia z wysokim znakiem dodatnim lub ujemnym (silne uczucia przyjemne, silne uczucie nieprzyjemne) oraz na osobowość — głównie w jej aspektach socjocentrycznych. Celem tego trojkiego ustawienia i ukierunkowania w procesie dydaktycznym wspomnianych treści są pożądane zmiany w trzech ściśle z sobą związanych dziedzinach: świadomości, uczuć i osobowości. W związku z tym stosować należy w omawianym procesie dydaktycznym szeroki i zróżnicowany wachlarz metod, odpowiednio dostosowanych do trojkiego typu przekształceń: świadomościowych, emocjonalnych i osobowościowych. A więc idzie tu o potrzebę stosowania zarówno metod informacyjnych, jak i interteryzujących, a także, w pewnym stopniu, metod regulujących postępowanie. Chodzi też o harmonijne łączenie tych metod w oddziaływaniu dydaktycznym⁵.

MOŻLIWOŚCI — PRZYKŁADY

1. Prawidłowo organizowane i przeprowadzane nauczanie filozofii marksistowskiej zawiera znaczne możliwości w zakresie wychowania patriotyczno-internacjonalistycznego; równocześnie nasuwa wiele swoistych, nie pojawiających się w szerszym zakresie w innych sytuacjach i kierunkach kształcenia akademickiego, możliwości efektywnego oddziaływania wychowawczego na tym ważnym doniosłym odcinku kształtowania świadomości i postaw młodzieży. Wynika to ze specyfiki tego przedmiotu. Te swoiste (w pewnej mierze niepowtarzalne), a zarazem dogodne sytuacje wychowawcze procesu dydaktycznego z zakresu filozofii marksistowskiej potwierdzone są zarówno teoretycznie (na gruncie tworzonej teorii dydaktyki filozofii), jak i praktycznie (w płaszczyźnie

doświadczeń dydaktyczno-wychowawczych uzyskanych w uczelniach wyższych)⁶.

Oto niektóre przykłady wspomnianych sytuacji i możliwości w zakresie wychowania patriotyczno-internacjonalistycznego w procesie nauczania filozofii marksistowskiej:

a) Nauczanie tego przedmiotu stwarza możliwość wyrobienia umiejętności dialektycznego sposobu myślenia na temat patriotyzmu i internacjonalizmu: ujmowania oznaczonych zakresem tych pojęć zjawisk w ich historycznej zmienności i w przeobrażeniach, którym podlegają one współcześnie, w społeczno-politycznym, kulturowym i narodowym uwarunkowaniu, w złożonych relacjach do świadomości społecznej, narodowej, historycznej, jednostkowej itp.: nauczanie omawianego przedmiotu ukazuje dialektyczną jedność patriotyzmu socjalistycznego i internacjonalizmu i pozwala wyraźnie ukazać opozycje tych dwóch dialektycznie sprzężonych z sobą orientacji i stanowisk w stosunku do ich antyteż w postaci nacjonalizmu i kosmopolityzmu.

b) Zajęcia dydaktyczne z tego przedmiotu stwarzają dogodne możliwości w ogólnym kształceniu akademickim dla gruntownej i wyczerpującej analizy znaczenia interesujących nas tu pojęć: *socjalistycznego patriotyzmu, internacjonalizmu, nacjonalizmu, kosmopolityzmu*, przekazu słuchaczom właściwych ich konotacji, dla zwiększenia kontrastu wyrazistości ich znaczeń na tle pojęć do nich zbliżonych, takich jak: *świadomość narodowa, świadomość klasowa, świadomość rewolucyjna, świadomość historyczna, świadomość polityczna, świadomość moralna, świadomość kulturalna* itp. Właśnie owe umożliwione specyfiką przedmiotu i specjalizacją naukową nauczycieli akademickich dookreślenia, precyzacje wymienionych pojęć i przeprowadzone między nimi odpowiednie dystynkcje oraz wielopłaszczyznowe porównania zaliczyć należy do pod-

stawowych i zarazem niezbędnych czynności w procesie prawidłowego wychowania w duchu patriotyzmu i internacjonalizmu, a w konsekwencji, w duchu idei socjalizmu.

Przeprowadzona na zajęciach z filozofii marksistowskiej gruntowna analiza pojęcia patriotyzmu i internacjonalizmu oraz związanych z nimi pojęć, takich np. jak *pojęcie ojczyzna, naród, klasa robotnicza, wspólnota socjalistyczna, socjalizm, komunizm* itp., umożliwi przybliżenie słuchaczy do podstawowego sensu i cech istotnych oznaczonych nimi zjawisk, a tym samym pozwala na osiągnięcie przez nich w toku zajęć dydaktycznych pogłębionego zrozumienia tych pojęć.

c) Realizowany w uczelniach program dydaktyczny z zakresu filozofii marksistowskiej pozwala ukazać miejsce i rolę świadomości patriotyczno-internacjonalistycznej i wyznaczonych przez nią postaw w kontekstach szerszych i nadrzędnych zjawisk i procesów, np. w kontekście świadomości narodowej, klasowej, moralnej, politycznej; w kontekście określonych ruchów społeczno-politycznych, np. w walkach narodowowyzwoleńczych, rewolucjach społecznych, w antyimperialistycznych zmaganiach o niezależność ekonomiczną i suwerenność narodową krajów tzw. Trzeciego Świata: w kontekście zasadniczych procesów i przeobrażeń społecznych, w procesie formowania się społeczeństw socjalistycznych i komunistycznych. Szereg tematów z zakresu materializmu historycznego, takich zwłaszcza, jak: *marksistowska teoria narodu, marksistowska teoria klasy społecznej i walki klasowej, marksistowska teoria państwa i rewolucji, marksistowska teoria świadomości społecznej, marksistowska teoria ideologii społeczno-politycznej i światopoglądu, marksistowska teoria moralności, marksistowska filozofia człowieka, marksistowska koncepcja społeczeństwa komunistycznego* itp. stanowią właśnie te szersze konteksty, umożliwiające wielostronne wyjaśnienie społeczno-historycznej roli i funkcji patriotyzmu i internacjonalizmu.

Treści programowe poświęcone humanizmowi socjalistycznemu, etyce i aksjologii marksistowskiej oraz wzarom osobowym

⁶ Por. m. in. J. Legowicz: *Problem metodyki wychowawczo-ideowej*. [w:] „Życie Szkoły Wyższej” 1969, s. 26—33 i inne materiały zamieszczone w cyt. numerze „Życia Szkoły Wyższej”.

i modelowi społeczeństwa komunistycznego umożliwiają nadto potraktowanie patriotyzmu i internacjonalizmu w aspekcie normatywnym i modelowym, tzn. umożliwiają ukazanie podstawowych norm i zasad postępowania zgodnego z tymi orientacjami, przedstawianie zasadniczych wzorów działania patriotyczno-internacjonalistycznego, optymalnego modelu postawy patriotyczno-internacjonalistycznej itp.

d) Niektóre treści programu nauczania z zakresu materializmu dialektycznego i historycznego, zwłaszcza te, które zakładają krytyczne omówienie wybranych współczesnych pozamarksistowskich kierunków filozoficznych i ideologicznych, umożliwiają postawienie problematyki socjalistycznego patriotyzmu i internacjonalizmu w bardzo interesującej formie i zwracającej uwagę słuchaczy płaszczyźnie. Umożliwiają ukazanie sporu o rozumienie podstawowego sensu pojęcia patriotyzmu i internacjonalizmu i pojmowanie dialektycznej jedności tych pojęć; ujawniają mylne i społecznie szkodliwe ich interpretacje; stwarzają dogodne pole wyjścia dla krytyki błędnych, tendencyjnych interpretacji tych pojęć na gruncie ideologii nacjonalistycznych, ortodoksyjnie religijnych i społecznie zachowawczych, nihilistyczno-narodowych, anarchistycznych i lewackich. Niektóre z tych interpretacji domagają się w polskich warunkach społeczno-kulturowych szczególnie uważnego i krytycznego potraktowania w procesie dydaktycznym. Chodzi tu m. in. — z jednej strony — o mistyfikujące i absorbujące ujęcia problematyki narodowej („sprawy narodowej”) z pozycji koncepcji mesjanistycznych i nacjonalistycznych, z drugiej — o pewne stanowiska doktrynalne, związane z niektórymi odłamami progresywnych dążeń społecznych, także na gruncie polskiego ruchu robotniczego, które nie doceniały wagi problematyki narodowej i prowadziły niekiedy na pozycje narodowo-nihilistyczne.

Za uprawniony przyjąć należy pogląd — potwierdzają go m. in. polskie doświadczenia dydaktyczne w zakresie filozofii marksistowskiej — że prawidłowa realizacja programu materializmu dialektycznego i historycznego przyczynić się może

w znacznym stopniu do wszechstronnego wyświetlenia studentom problematyki patriotyzmu i internacjonalizmu, a równocześnie do skutecznego korygowania mylnych zapatrywań na tę problematykę wyniesionych z niektórych sytuacji tradycyjnego wychowania pozaszkolnego (rodzinnego, środowiskowego). Właściwa realizacja tego programu spełniać też może efektywne zadania na płaszczyźnie ideowego uodpornienia młodzieży na współczesne antysocjalistyczne naświetlenia tej problematyki w kontekście transponowanych do jej świadomości z obcych lub wrogich socjalizmowi i marksizmowi ideologii społecznych i doktryn politycznych.

DOŚWIADCZENIA — POSTULATY

1. Wychowanie patriotyczne i internacjonalistyczne dokonywane być może w procesie nauczania filozofii marksistowskiej i innych przedmiotów społeczno-ideologicznych, nie tylko i nie wyłącznie poprzez treści związane bezpośrednio z pojęciem patriotyzmu i internacjonalizmu, lecz także — szerzej — poprzez inne treści programowe tych przedmiotów. Praktyka dydaktyczna wykazuje, że te inne treści, treści spoza zakresu znaczeniowego pojęcia patriotyzmu i internacjonalizmu, spełniać mogą w pewnych przypadkach również ważną, a niekiedy nawet ważniejszą funkcję wychowawczą na odcinku kształtowania interesujących nas postaw. Przykładowo rzecz biorąc, dobra wykładnia problematyki narodu i świadomości narodowej dostarczyć może lepszych przesłanek dla właściwego rozumienia patriotyzmu i internacjonalizmu, aniżeli bezpośrednia analiza tych pojęć. Podobną rolę odegrać tu może właściwie przeprowadzony wykład z zakresu określonych aspektów moralności socjalistycznej, marksistowskiego ideału człowieka, teorii państwa i rewolucji, ideału społeczeństwa komunistycznego itp.

2. Dobre efekty w dziedzinie kształtowania świadomości patriotycznej i internacjonalistycznej i odpowiadających im postaw osiągnąć można wówczas, kiedy za-

danie to stawiamy w kontekście zróżnicowanych tematów realizowanych w procesie dydaktycznym. Pozwalają one naświetlić problematykę patriotyzmu i internacjonalizmu od różnych stron i wprowadzić w nią zróżnicowane akcenty. Tym sposobem osiąga się pełniejsze ujęcie interesującej nas problematyki i przez to wzbudza się szersze oraz intensywniejsze nastawienia młodzieży do tego zagadnienia. Należy jednak stosować odpowiednie selekcjonowanie i „porcjowanie” problematyki patriotyzmu i internacjonalizmu w zależności od tego, na jaką stronę i na jaką „porcję” tej problematyki dany temat najlepiej zezwala, tak, ażeby ustrzec się sztucznych kontekstów oraz mechanicznego i dydaktycznie niewskazanego powtarzania treści i akcentów, a uzyskać możliwie najbardziej naturalne miejsce w procesie dydaktycznym i osiągnąć pełniejsze i pogłębione rozumienie omawianych treści i związanych z nimi postaw.

3. Prawidłowa wykładnia problematyki patriotyzmu i internacjonalizmu w szkolnictwie wyższym zakłada nadto potrzebę jej korelacji poziomej z wykładnią przeprowadzoną na zajęciach z innych przedmiotów społecznych: ekonomii politycznej, podstaw nauk politycznych itp., a w przypadku humanistycznych i społecznych kierunków studiów — także z wykładnią podejmowaną w zakresie dalszych przedmiotów, takich m. in. jak: historia, historia literatury, historia doktryn politycznych, socjologia itp. Akademicka wykładnia problematyki patriotyzmu i internacjonalizmu nawiązywać przy tym powinna do wiedzy i przekonań w zakresie patriotyzmu i internacjonalizmu wyniesionych przez studentów z wcześniejszych faz edukacji i wychowania (wychowania rodzinnego, szkolnego, w organizacjach młodzieżowych itp.). W korelacji poziomej, tzn. w płaszczyźnie przedmiotów wykładanych w uczelni wyższej, zwłaszcza przedmiotów społecznych — idzie o to, aby eliminując zbędne powtórzenia, wykorzystywać każdy przedmiot do takiego naświetlenia omawianej problematyki, dla której specyfika danego przedmiotu stwarza najlepsze warunki (o warunkach istniejących w nauczaniu filozofii była mowa po-

wyżej). Zaś w korelacji pionowej, tzn. korelacji wiedzy i przeświadczeń ukształtowanych na niższych szczeblach kształcenia i wychowania z wiedzą przekazywaną w uczelni wyższej idzie z kolei o to, aby — z jednej strony — wiedzę tę i związane z nią przeświadczenia i przekonania poszerzyć i pogłębić, z drugiej zaś strony korygować je i weryfikować, uchylając ewentualne deformacje i wypaczenia.

4. Stosując zasadę stopniowego bogacenia i korygowania modelu wychowania patriotyczno-internacjonalistycznego i uelastycznienia go w zależności od wieku, stopnia i kierunku kształcenia, rozwoju intelektualnego i osobowościowego studentów itp., należy odpowiednio dobierać przykłady dla ilustracji postaw, które zamierza się rozwijać i kształtować w procesie nauczania. Rodzaje tych przykładów mogą być wielorakie: historyczne i współczesne, indywidualne i zbiorowe, przykłady manifestowane w walkach rewolucyjnych i niepodległościowych, lub w aktywności twórczej i pokojowej; mogą to być przykłady o charakterze ogólnoludzkim, uniwersalnym, albo w wymiarze narodowym (te ostatnie są szczególnie wychowawczo skuteczne); czerpane być mogą obficie z dziejów własnego narodu, aktualnych dokonań własnego społeczeństwa, z kręgu twórców narodowej kultury; mogą to być przykłady uosobione w różnych typach osobowości znaczących i wybitnych np. w bohaterach walk zbrojnych, w sylwetkach wybitnych działaczy społecznych i politycznych, w biografiiach twórców nauki i sztuki, myślicieli, pisarzy, poetów itp. W procesie dydaktycznym należy dokonywać umiejętnego wyboru z tej bogatej i zróżnicowanej skali możliwych przykładów. Kryteria wyboru winny być wyznaczone m. in. wiekiem słuchaczy, kierunkiem ich zainteresowań, poziomem intelektualnym studentów, konkretną sytuacją dydaktyczną, potrzebami danej dyskusji itp. Ale również sam przedmiot nauczania wyznacza, że względu na swą specyfikę określone kryteria doboru tych przykładów. I tak program dydaktyczny filozofii wyznacza, jako najbardziej odpowiednie w jego zakresie, takie kryteria doboru przykładów, które każą orientować

się głównie na przykłady osobowe z kręgu intelektualistów, wybitnych myślicieli i naukowców, filozofów i ideologów lub też z dziedziny programów społecznych i ideologicznych, słowem: z dziedziny szeroko pojętej kultury intelektualnej i ideowej. Największą wymowę i wysoki stopień oddziaływania posiadają te przykłady osobowe, które odbierane są przez młodzież jako wielkie niekwestionowane przed nią autorytety w danej dziedzinie życia społecznego czy kulturalnego. Wymowne i atrakcyjne dla młodzieży są zwłaszcza przykłady osobowe czerpane z narodowej kultury, rodzimej filozofii, nauki własnego kraju, z dziejów i współczesności ich własnej wspólnoty narodowej.

5. Program filozofii marksistowskiej stwarza możliwości dla odwołania się do bogatych specyficznie polskich przykładów postaw patriotycznych i internacjonalistycznych. Chodzi tu m. in. o chlubne tradycje walk o wyzwolenie społeczne i narodowe, dokonujące się pod hasłem, które posiada rdzennie polski rodowód: „za naszą i naszą wolność”; idzie tu dalej — o znaczący udział Polaków w Wiośnie Ludów, Komunie Paryskiej, Wielkiej Rewolucji Październikowej, w walkach w obronie Republiki Hiszpańskiej w latach trzydziestych XX w., w zmaganiach z faszyzmem w kraju i na licznych obszarach świata, w walce z hitlerowskim okupantem w latach 1939—1945, w braterstwie broni żołnierza polskiego i radzieckiego z czasów ostatniej wojny itp. Do wykorzystania jest też wiele polskich oryginalnych idei patriotyzmu, związanego integralnie z internacjonalizmem. Idee te przywoływać najlepiej można w toku omawiania przewidzianych programem wątków myśli filozoficznej i społecznej związanej z historią polskiej lewicy społecznej, z jej nurtem rewolucyjno-demokratycznym, ludowym, radykalno socjalistycznym i komunistycznym.

W warunkach społecznych PRL szerszego omówienia i zilustrowania w procesie dydaktycznym bliskimi młodzieży studenckiej przykładami wymaga nowoczesna,

wypracowana w okresie Polski Ludowej koncepcja współczesnego patriotyzmu socjalistycznego, koncepcja, która w historycznie ukształtowany zakres znaczeniowy tego pojęcia wprowadza nowe, dostosowane do warunków i wymogów współczesnego etapu budowy podstaw rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego w Polsce, treści i akcenty. [...] „Wielkie historyczne zadanie budowy Polski — czytamy w tezach programowych KC PZPR przyjętych przez VII Plenum — określa najistotniejsze treści współczesnego patriotyzmu jako potężnego czynnika ideowego i emocjonalnego zaangażowania, zasadniczego tworzywa i głównego celu wychowania”.

Patriotyzm poprzednich pokoleń manifestował się w walkach o wyzwolenie narodowe i społeczne, w trudzie budowy fundamentów socjalizmu, w heroizmie walki z ogromnymi trudnościami pierwszych okresów rozwoju kraju.

Współczesny, socjalistyczny patriotyzm zawiera w sobie wszystkie postępowe wartości tradycyjnego patriotyzmu polskiego: miłość do kraju ojczystego, gotowość do najwyższych poświęceń dla ojczyzny, przywiązanie do kultury narodu, dumę z jego bohaterskiej przeszłości i z jego wkładu do rozwoju ogólnoludzkiej cywilizacji. Jest to jednakże patriotyzm nowy i pełniejszy, wyrastający na socjalistycznym podłożu ustrojowym i zawierający nowe wartości społeczne⁷ (podkr. — J. Sz.).

To złożone pojęcie patriotyzmu wymaga wielostronnego i szczególnie starannego wyzyskania w procesie dydaktycznym z zakresu wszystkich przedmiotów społeczno-ideologicznych, w tym — filozofii marksistowskiej. Zajęcia dydaktyczne z zakresu filozofii stwarzają dogodną możliwość dla wyjściowej i zasadniczej procedury w tym wychowawczym i kształcącym postępowaniu, pozwalają na szczegółową analizę jego znaczenia (z tego względu pojęcie to winno stanowić w programie *Podstaw markistowsko-leninowskiej filozofii i socjologii* i w praktyce dydaktycznej odrębny temat). Niezależnie jednak od wyczerpującej analizy znaczenia tego po-

⁷ VII Plenum KC PZPR. *Podstawowe materiały i dokumenty*, cyt. wyd., s. 82—83.

jęcia i ukazania słuchaczom historycznych i współczesnych jego treści — czynność ta powinna zapoczątkować wszystkie zabiegi dydaktyczne w zakresie problematyki socjalistycznego patriotyzmu w nauczaniu filozofii marksistowskiej — odpowiednie aspekty tej problematyki podejmować należy, głównie w celu dobrania i spożytkowania najodpowiedniejszego i w pełni przekonującego uzasadnienia oraz zilustrowania na kanwie bogatej i różnorodnej skali przykładów, w kontekście szeregu innych pokrewnych tematów, które zostały już wyżej wymienione.

6. Na podkreślenie zasługuje również charakterystyczny moment występujący w programie nauczania filozofii marksistowskiej i ujawniający pośrednio znaczne możliwości kształtowania świadomości patriotycznej i internacjonalistycznej młodzieży akademickiej w toku tego procesu. Wskazać tu można na potwierdzony zarówno w bezpośrednich obserwacjach nauczycieli akademickich różnych typów szkół wyższych w PRL, jak i w przeprowadzanych od kilku lat badaniach empirycznych procesu dydaktycznego z zakresu nauk społeczno-ideologicznych swoisty rodzaj nastawień i odniesień młodzieży studenckiej do omawianych przedmiotów, w szczególności do filozofii. Przedmioty społeczno-ideologiczne, zwłaszcza filozofia, są atrakcyjne dla młodzieży studiującej w szkolnictwie wyższym; dotyczy to w szczególności młodzieży społecznych i humanistycznych kierunków studiów; wzbudzają one stosunkowo łatwo wśród niej żywe postawy, aktywne nie pozbawione emocji, wiążą się z naturalnymi w tym wieku wzmocnionymi zainteresowaniami i poszukiwaniami społecznymi, moralnymi, ideowymi; zaspokajają aspiracje intelektualne i duchowe, pod warunkiem, że przedmioty te realizowane są dydaktycznie na wysokim poziomie merytorycznym, imponującym młodzieży, przy zastosowaniu atrakcyjnych i nowoczesnych metod nauczania przez nauczyciela akademickiego, o wysokich umiejętnościach pedagogicznych, posiadającego wiele przymiotów intelektualnych i osobowościowych, które pozwalają mu być autorytetem dla młodzieży. Ta dogodna sytuacja pedagogicz-

na i psychologiczna, którą stwarzać może właściwie przeprowadzony proces dydaktyczny z zakresu przedmiotów społeczno-ideologicznych, zwłaszcza z zakresu filozofii marksistowskiej, umożliwia skuteczne i celowe oddziaływanie na postawy społeczne i światopoglądowe młodzieży studenckiej, wśród nich również na postawy patriotyczne i internacjonalistyczne. Przedmioty społeczno-ideologiczne stanowią pewną całość programową i merytoryczną, różnicującą się jednak na poziomie ich recepcji, wartościowania przez odbiorców, odnoszenia się ogólnego do nich studentów, a w konsekwencji — w momencie bezpośredniego oddziaływania. Wyróżniona rola w tym procesie przypada, w świetle danych z przeprowadzanych badań, filozofii marksistowskiej.

Istnieje potrzeba rozpoznawania i dalszego praktycznego doskonalenia zarówno tych zróżnicowanych, specyficznych funkcji poszczególnych przedmiotów społecznych, jak i ich funkcji zespolonych w ramach całości, którą stanowią. Zwłaszcza te całościowe funkcje zasługują na dodatkową uwagę. Okazuje się, że wyraźniej zaznacza się rola przedmiotów społeczno-ideologicznych, branych i globalnie i oddzielnie, w dziedzinie rozwijania lub przekształcania postaw i cech osobowych, które zaczęły kształtować się przed studiami, aniżeli w zakresie formowania się zgoła nowych postaw i przymiotów osobowości.

Uwydatnia się tu znaczenie wychowania na niższych poziomach edukacji, w wieku szkolnym i wcześniejszym. Przedmioty społeczno-ideologiczne nie funkcjonują na etapie szkoły wyższej jako autonomiczny czynnik kształcący i wychowawczy, mimo że należą one do czynników istotnych. Wiele danych wskazuje na to, że najefektywniej spełniają swą rolę w kontekście szerszego i harmonijnie działającego systemu dydaktyczno-wychowawczego uczelni. Należy zatem wykrywać zachodzące w tym systemie współzależności, w tym i te, w które uwikłane są przedmioty społeczno-ideologiczne i wyprowadzać z ich analizy wnioski praktyki wychowawczej na szczeblu akademickim. Okazuje się, że wyniki szeregu przeprowadzonych

w ostatnich latach badań niezbiecie potwierdzają stosunkowo wysoki stopień rzeczywistych i oczekiwanych oddziaływań przedmiotów społeczno-ideologicznych na rozwój intelektualny i osobowościowy młodzieży akademickiej, na jej światopogląd i postawy społeczne, w tym na postawy patriotyczne i internacjonalistyczne. Równocześnie badania te odsłaniają wiele potencjalnych, nie dość jeszcze spożytkowanych możliwości na tym polu omawianych przedmiotów i innych składników całościowo pojętego procesu dydaktyczno-wychowawczego uczelni. Należy zatem szerzej i pełniej rozpoznawać i praktycznie urzeczywistniać te możliwości.

7. Pożądaną są systematyczne badania w zakresie kształtowania świadomości narodowej i historycznej młodzieży studenckiej. Pozwalają one na uchwycenie w grupie badanej aktualnego stanu tych form świadomości społecznej, które stanowią najbliższy, nadrzędny kontekst w stosunku do świadomości patriotycznej i internacjonalistycznej, i które są po prostu niezbędne dla pełniejszego poznania i zrozumienia tej ostatniej. Pozwalają one m. in. na rozpoznanie potrzebego dla prawidłowego planowania i ukierunkowywania działalności dydaktyczno-wychowawczej zespołu czynników świadomościowych i środowiskowych, warunkujących orientacje patriotyczne i internacjonalistyczne. Równocześnie badania te odsłaniają występujące w tych orientacjach aktualne braki, jednostronności i deformacje, które winno się uwzględnić w toku stałego korygowania i doskonalenia instrumentalizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego w zakresie przedmiotów społeczno-ideologicznych.

Jako przykładem posłużymy się tutaj wynikami badań nad postawami patriotycznymi i internacjonalistycznymi studentów uczelni krakowskich przeprowadzonych w 1974 r.⁸.

Z interesującego nas tu punktu widzenia

na uwagę zasługują wyniki rzeczonych badań w zakresie trzech zagadnień:

— charakteru i zasadniczych uwarunkowań postaw patriotycznych i internacjonalistycznych reprezentowanej populacji dla jednego z największych środowisk studenckich w PRL:

— cech swoistych tych postaw i wykrytych prawidłowości zachodzących w procesie ich kształtowania;

— charakterystycznych niedostatków i deformacji interesujących nas postaw.

Dane poznawcze, dotyczące wszystkich wyszczególnionych zagadnień, posiadają istotne znaczenie dla prawidłowego programowania i odpowiedniego ukierunkowywania wysiłków dydaktyczno-wychowawczych, mających na celu kształtowanie tych postaw zgodnie z wymogami współczesnego i perspektywicznego rozwoju społecznego.

Oto skrótowa charakterystyka niektórych danych z zakresu wychowawczo znaczących zagadnień:

Przy zagadnieniu charakteru i podstawowych uwarunkowań przebadanych postaw na podkreślenie z pedagogicznego punktu widzenia zasługują następujące momenty: Po pierwsze — orientacja patriotyczna i internacjonalistyczna studentów jest integralną częścią ich świadomości narodowej, historycznej i społeczno-politycznej oraz światopoglądu. Orientacja ta kształtuje się w ramach tego szerokiego kompleksu treści świadomości społecznej i poglądu na świat; powstaje i formuluje się pod wpływem określonych składników tej złożonej struktury myślowej oraz czynników zewnętrznych wpływających na tę strukturę. Nie jest ona zjawiskiem autonomicznym i oderwanym od całokształtu świadomości społecznej jednostki lub zbiorowości ludzkiej. Po drugie — świadomość narodowa i historyczna, w tym patriotyczna i internacjonalistyczna, młodzieży podejmującej studia w uczelniach wyższych, jest już w znacznym stopniu ukształtowana przez system wychowawczy szkół podstawowych i średnich, środowisko rodzinne i środki masowego przekazu. W okresie studiów świadomość ta podlega racjonalizacji, krystalizacji oraz pełniejszej konfrontacji z rzeczywistością. Po

⁸ Por. E. Stawowy: *Postawy patriotyczne i internacjonalistyczne studentów uczelni krakowskich*. Kraków 1974 (Raport z badań przeprowadzonych pod kierunkiem Jana Jerschiny).

trzebie — na dalsze kształtowanie owej świadomości w okresie studiów zasadniczy wpływ posiada środowisko uczelniane i typ odbieranego wykształcenia. Po czwarte — pojęcie patriotyzmu bardzo ściśle wiąże się u studentów z przekonaniem internacjonalistycznymi, które polegają m. in. na akceptacji polityki państwa w zakresie pomocy krajom walczącym o wolność i krajom biednym. Akceptacja tej polityki nie jest jednak u studentów powszechna. Po piąte — studenci uczelni z przewagą społecznych i humanistycznych kierunków kształcenia wykazują intensywniejsze i bardziej rozwinięte postawy patriotyczne i internacjonalistyczne, aniżeli studenci kierunków technicznych.

Z powyższych ustaleń nasuwają się następujące wnioski pedagogiczne:

a) oddziaływania dydaktyczno-wychowawcze przedmiotów społeczno-ideologicznych, w tym filozofii marksistowskiej, skierowane być powinny na wszystkie elementy świadomości społecznej studentów, zaś z punktu widzenia planowanych przekształceń w sferze postaw patriotycznych i internacjonalistycznych — głównie ukierunkowane być winny na świadomość narodową, historyczną i społeczno-polityczną;

b) główna koncentracja tych oddziaływań winna zachodzić na niższych szczeblach edukacji i wychowania, na poziomie szkoły podstawowej i średniej. Na poziomie szkoły wyższej możliwe są tylko pewne dopełnienia i korekty w stosunku do rezultatów kształcących i wychowawczych niższych poziomów wychowania. Dotyczy to m. in. wychowania patriotycznego i internacjonalistycznego;

c) szczególnie znacząca na tym „dopełniającym” i „korygującym” etapie omawianego wychowania rola przypada przedmiotom społeczno-ideologicznym, a zwłaszcza filozofii: wynika to stąd, że właśnie te przedmioty najlepiej są przysposobione do charakteru tych „dopełnień” i „korekt”, które na wyższym poziomie kształcenia wyznaczają przede wszystkim potrzebę społeczno-ideologicznych i filozoficznych oświeleń ukształtowanych już z grubsza wcześniej, głównie w oparciu o wiedzę historyczną i emocjonalną trwałość postaw.

A oto pewne cechy swoiste badanych postaw i niektóre prawidłowości zachodzące w procesie ich rozwoju.

a) W postawach patriotycznych młodzieży studenckiej zarysowują się wyraźnie treści nowoczesne, związane ze współczesnością, wyrażające się m. in. w poczuciu obowiązku w stosunku do socjalistycznej ojczyzny, w gotowości twórczej pracy dla kraju, w potwierdzaniu rozwiniętych form w więzi z socjalistycznymi założeniami współczesnego rozwoju Polski; więzi ideowej, politycznej, kulturalnej itp. Równocześnie zbyt wiele jeszcze miejsca w omawianych postawach zajmują treści tradycyjne, związane z przeszłością, wyrażające się m. in. w stereotypowym rozumieniu ideału Polaka—patrioty jako żołnierza—obroncy, w upatrywaniu przedmiotów dumy narodowej bardziej w przeszłości, niż we współczesności narodu, w podnoszeniu tradycyjnych form więzi z ojczyzną (więzi krwi, religii, pochodzenia itp).

b) Różnice w rozumieniu i określaniu postawy patriotycznej młodzieży, zwłaszcza w zakresie pojmowania nowoczesnych jej treści i nastawienia na współczesność, uzależnione są głównie od rodzaju kierunków studiów (korzystnie wyróżniają się pod tym względem studenci kierunków humanistycznych i przyrodniczo-rolniczych), od typu uczelni i środowiska uczelnianego (najpełniej oczekiwania w omawianej dziedzinie spełniają uczelnie typu pedagogicznego i uniwersyteckiego), od stopnia rozwoju i dojrzałości świadomości politycznej, od zaangażowania i aktywności w pracy społecznej (w ramach organizacji młodzieżowych, partyjnej, zrzeseń artystyczno-kulturalnych itp.), od charakteru światopoglądu stosunku do religii (np. silne związki ze światopoglądem religijnym, a zwłaszcza z praktykami religijnymi wyznaczają z reguły tradycyjne pojmowanie patriotyzmu), od typu osobowości, a nawet — co jest tu pewną ciekawostką — różnice w somookreśleniu się badanej młodzieży w zakresie jej postaw patriotycznych zależą, w pewnej mierze, od płci (np. kobiety zdają się wykazywać większą niż mężczyźni tendencję do emocjonalnego zabarwiania swych postaw patriotycznych i ich nastawień na

teraźniejszość). W mniejszym natomiast stopniu wspomniane różnicowania uzależnione są od pochodzenia społecznego studentów, miejsca urodzenia, roku studiów itp.

c) Podatny grunt w umysłowości studenckiej znajdują koncepcje przyszłego rozwoju ojczyzny i narodu, wizja przyszłości Polski. Konkretyzowana i zaszczerpiana młodzieży perspektywa rozwoju i pomyślności jej własnego kraju w znacznym stopniu może funkcjonować jako źródło motywacji jej społecznego działania i określania własnego miejsca w narodowej wspólnoty. Podobną funkcję odegrać też może rozwijana w niej wyobraźnia społeczna i wrażliwość ideowa.

Wnioski z powyższych ustaleń nasuwają się wyraźnie: w działalności dydaktyczno-wychowawczej, mającej na celu kształtowanie rozwiniętych socjalistycznych postaw patriotycznych należy główny nacisk położyć na nowoczesne treści pojęcia patriotyzmu, a jednocześnie ukazywać jednostronność i malejącą społeczną przydatność szeregu stereotypowych ideałów patriotyzmu, więcej uwagi poświęcać zagadnieniu perspektywicznego rozwoju kraju, wzbudzać wyobraźnię i wrażliwość społeczną słuchaczy. Zajęcia dydaktyczne z przedmiotów społeczno-ideologicznych, zwłaszcza z zakresu filozofii marksistowskiej mogą być — jak wykazuje doświadczenie — skutecznym instrumentem działania na tych wszystkich niezbędnych kierunkach uzupełniającego wychowania patriotycznego na szczeblu akademickim. W końcu wskażemy na niektóre braki i jednostronność w postawie patriotycznej badanych studentów. Należą do nich: przewaga emocjonalnych treści w postawach patriotycznych nad racjonalnymi; dominanta wzoru patriotyzmu skierowanego na przeszłość Polski, zwłaszcza na tradycję walk narodowyzwolenczych; niedostatek poczucia znaczenia własnej pracy dla ogólnego rozwoju kraju; pewne nieprawidłowości w ocenie roli pracy dla narodu poszczególnych grup zawodowych, np. przecenianie roli twórców w zakresie techniki, niedocenywanie zaś roli twórców w dziedzinie sztuki, literatury, humanistyki; niedostateczna ocena wartości współ-

czesnej kultury narodowej z tendencją do przeceniania wartości kultury tradycyjnej; pewne jednostronności w wizji przyszłości Polski; wysoka ocena rozwoju gospodarczego, materialnego, cywilizacyjnego, socjalnego — z pewnym niedowartościowaniem zmian w moralnej treści stosunków społecznych i w osobowości Polaków; „ciążenie” na sposobie pojmowania patriotyzmu niektórych elementów tradycyjnego stereotypu Polaka—patrioty jako bohatera na polu walki narodowyzwolenczej lub w obronie niezawisłości narodowej; skłonność do poszukiwania pamiątek dumy narodowej w przeszłości narodu, z mniejszym nastawieniem na wartości będące współczesnym dorobkiem narodu; rzadkie określanie ojczyzny poprzez wyliczanie własnych codziennych obowiązków wobec niej, dominanta deklaracji emocjonalnych więzi z ojczyzną itp.

Unaocznione braki w pojmowaniu patriotyzmu przez młodzież studencką krakowskiego ośrodka akademickiego podlegają, jak sądzę, generalizacji; dają się w pewnym zakresie rozciągnąć na rozumienie patriotyzmu przez ogół młodych studiujących w polskich uczelniach. Przy takim założeniu ujawniony zestaw braków i deformacji może posłużyć jako wytyczna dla przeprowadzenia odpowiedniej korekty programów nauczania z zakresu przedmiotów społeczno-ideologicznych, w szczególności jako wyznacznik odpowiedniego ukierunkowania tematycznego jednostek dydaktycznych z interesujących nas przedmiotów, które poświęcone są bezpośrednio omawianiu problematyki współczesnego patriotyzmu socjalistycznego i internacjonalizmu. Na tym polega główne znaczenie przedstawionych i podobnych badań nad świadomością społeczną młodzieży akademickiej.

Badania te ukazują szereg konkretnych zadań na odcinku wychowania patriotycznego studentów, które przypadają filozofii marksistowskiej. Ten przedmiot jest szczególnie „usposobiony” do tych zadań na omawianym polu, które polegają na rozwijaniu w umysłowości młodej inteligencji pogłębionego, dostatecznie racjonalizowanego, konsekwentnie uwspółcześionego, uwolnionego od tradycyjnych

uproszczeń rozumienia idei patriotyzmu i internacjonalizmu. Jednym z ważnych i aktualnych zadań nauczycieli akademickich jest „przełożenie” tych dużych i niekwestionowanych możliwości owego przed-

miotu edukacji na „język” konkretnych i szczegółowych tematów dydaktycznych oraz konsekwentne i umiejętne ich realizowanie w procesie dydaktyczno-wychowawczym.